
UN OPAIȚ CU MARCA HERMES CYZICIANUL DESCOPERIT LA CALLATIS. NOTE DESPRE LEGĂTURILE DINTRE ORAȘUL CYZICUS ȘI VESTUL PONTULUI

Laurențiu Radu*

Abstract: During the archaeological rescue survey in Mangalia (Callatis) in 2005, several Early Roman Age tombs were thoroughly investigated. In this paper we analyze the lamp found in tomb no. 1, bearing the mark (2nd century AD) of Hermes of Cyzicus. This is proof of the commercial ties between Cyzicus and the western Black Sea.

Rezumat: În cursul unor cercetări arheologice de salvare efectuate la Mangalia (Callatis), în anul 2005, au fost cercetate mai multe morminte din epocă romană timpurie. Articolul analizează descoperirea în mormântul nr. 1 a unui opaiț cu o marcă (sec. II p.Chr.) ce menționează numele de Hermes cizicianul; o dovadă a legăturilor dintre orașul Cyzicus și spațiul vest-pontic reflectate de circulația persoanelor, a ideilor și a bunurilor comerciale.

Keywords: Early Roman necropolis, lamp, Callatis, Cyzicus, Dobrudja.

Cuvinte cheie: necropola romană timpurie, opaiț, Callatis, Cyzicus, Dobrogea.

INTRODUCERE

Acest excurs este prilejuit de descoperirea în anul 2005, la Mangalia, într-un mormânt de epocă romană timpurie, a unui opaiț foarte interesant. Deși forma sa este comună în spațiul dobrogean al epocii, ceea ce îl face cu totul deosebit este inscripția, trasată în pasta crudă, care menționează numele de Hermes cizicianul. Acest mormânt a fost descoperit cu ocazia efectuării unei cercetări arheologice de salvare¹ în partea de est a orașului, în spațiul ocupat anterior de o unitate militară, în vecinătatea stației electrice de pe str. Oituz. Au fost cercetate opt suprafețe pe care urmau să se construiască locuințe. Dintre acestea, pe loturile 6, 7 și 8 au fost identificate 8 morminte de înhumăție și un mormânt de incinerăție. Loturile respective sunt situate la est de stația electrică. Mormintele au furnizat un inventar bogat din care menționăm unguentarii din sticlă, ulcioare ceramice, opaițe, obiecte din aur, mărgel, date în cursul sec. al II-lea p.Chr.

* Muzeul de Arheologie Calattis, Șos. Constanței, nr. 23, Mangalia, 905500, Constanța, România; e-mail: laurentiu.laurentziu2003@gmail.com

¹ Cercetarea a fost efectuată de către arheologii Mădălina Ungureanu și Laurențiu Radu. Au mai participat restaurator Alina Vilău și prof. Corina Iorguș.

DESCRIEREA MORMÂNTULUI

În cadrul inventarului funerar, se detașează prin importanță opaițul descoperit în mormântul 1 (M 1), situat pe lotul nr. 7. Complexul funerar se încadrează în tipul de mormânt cu firidă longitudinală², orientat E-V; firida a fost închisă cu un zid din piatră de calcar nefasonată, cu lungimea de circa 1,20 m, înălțimea de circa 0,90 m și lățimea de circa 0,40 m. Partea superioară a firidei era săpată sub formă de boltă, probabil prin analogie cu mormintele cu cameră funerară din piatră. Dimensiunile firidei sunt 2,10 × 1,10 m, cu înălțimea de circa 1 m, iar dimensiunile camerei de acces sunt de 1,80 × 1,20 m. (Pl. 1).

În interiorul camerei funerare a fost cercetat mormântul unui adult, slab conservat, depus în poziție decubit dorsal, probabil în sicriu, dovadă fiind cuiele din fier descoperite, orientat E-V (craniul la E), cu brațele pe lângă corp.

Acest tip de mormânt este întâlnit în necropola callatiană romană timpurie, în zona delimitată de Gara CFR, Spitalul Municipal Mangalia și stațiunea Saturn³, apoi în punctul Dobrogea II, situat la E de stația electrică de pe str. Oituz⁴ și pe str. Munteniei⁵. Din punct de vedere al amplasării, mormântul aparține unui nucleu situat în zona de E a orașului, suprapus parțial de necropola romano-bizantină⁶. Acest gen de mormânt este relativ răspândit în Moesia Inferior în epoca romană timpurie în orașele grecești de pe litoralul Marii Negre. Astfel, după o statistică recentă⁷, s-au descoperit circa 120 morminte de acest tip, dintre care 78 la Tomis⁸, 39 la Callatis, un

² După terminologia propusă de către V. Barbu (Barbu 1971, 47-68); un articol relativ recent propune pentru acest tip de mormânt denumirea de „morminte în cameră cu puț și coridor” (Oța 2010-2011, 131).

³ Bârlădeanu-Zavatin 1977, 143. Precizăm, pe baza rezultatelor cercetărilor proprii, că acest tip de mormânt este caracterizat de existența unei camere funerare și a unui *dromos*, despărțite de un zid realizat din pietre brute de calcar. La aceste morminte, probabil din cauza nivelărilor repetate ce au avut în curtea unităților militare, nu am reușit identificarea celui puț oblic menționat de Elena Bârlădeanu-Zavatin (Bârlădeanu-Zavatin 1977, 143).

⁴ Comunicare prezentată de M. Ungureanu și L. Radu la Sesiunea Pontica din anul 2005; Ungureanu, Radu 2005, nr. 110.

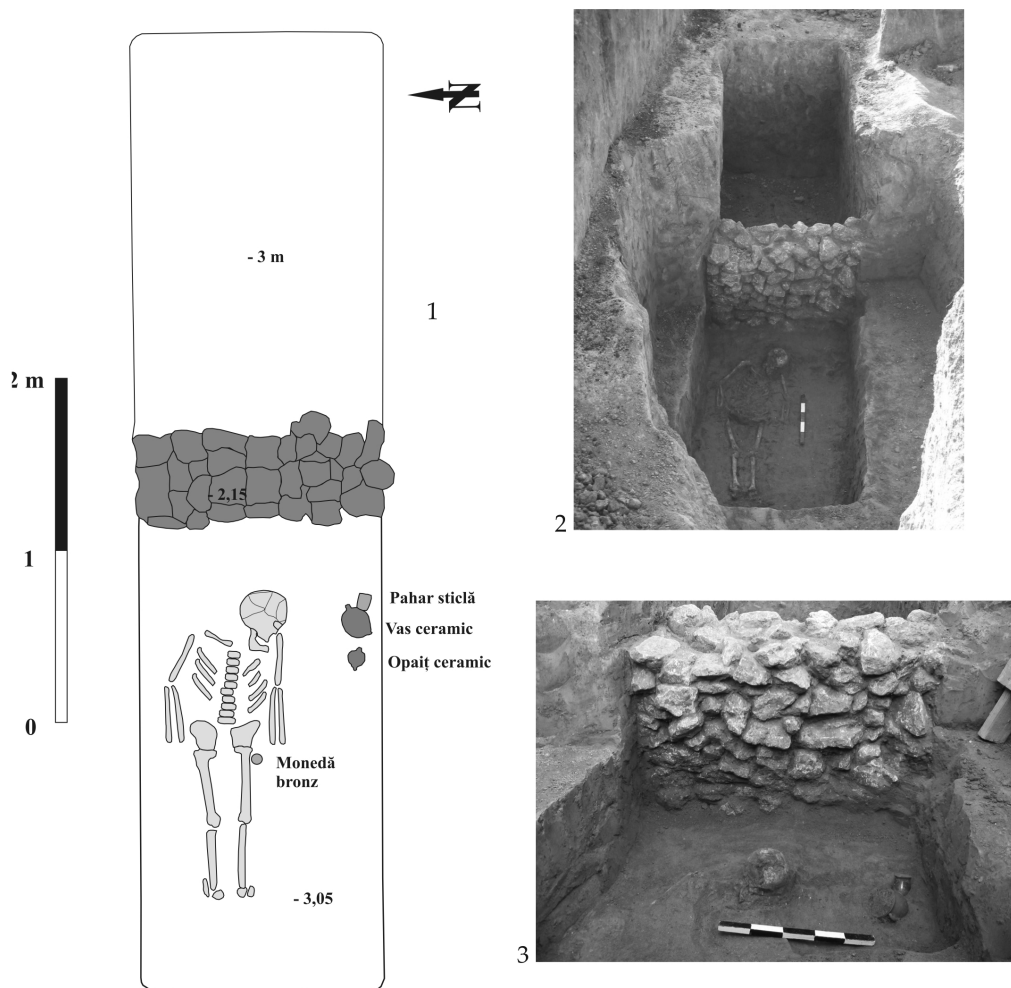
⁵ Pâslaru, Colesniuc 2004-2005, 408; mormânt în firidă de același tip cu cel descoperit în necropola tumulară histriană.

⁶ Preda 1980.

⁷ Oța 2010-2011, 132.

⁸ Băjenaru, Dobrinescu 2008, 193; Bucovală, Pașca 1988-1989, 123-161; Bucovală, Pașca 1992, 241-272.

mormânt în necropola tumulară histriană, un mormânt la Odessos și un mormânt izolat la 2 Mai⁹.



Pl. 1. Mormântul 1 / Tomb no. 1.

⁹ Oța, 2010-2011, 132, 138-139, cu catalogul aferent. La acestea se mai adaugă câteva morminte de la Callatis aflate în curs de publicare, între care și cel prezentat în aceste rânduri. O lucrare mai amplă cu referire la mormintele din Moesia a fost publicată recent de către Liana Oța (Oța 2013, *passim*).

Inventarul funerar

Ca inventar funerar, la S de craniu, aproape de latura sudică a camerei au fost descoperite mai multe obiecte: un opaiț ceramic; un pahar din sticlă cu buza ușor evazată, baza inelară (h – 0,90 cm, Df – 0,40 cm, Dg – 65cm)¹⁰ (Pl. 2); o cupă ceramică cu corpul bombat, baza inelară, cu două torți circulare în lateral (h – 1,05 cm, Df – 0,50 cm, Dg – 1,15 cm)¹¹ (Pl. 3); în zona femurului stâng o monedă din bronz în stare avansată de degradare, ce nu a permis identificarea ei, fragmente din fier ce provin probabil de la un cuțit și de la cuiele sicriului.



Pl. 2. Pahar din sticlă, nr. inv. 3762 / *Glass, catalogue no. 3762.*

Opaițul ceramic aparține categoriei de opaițe cu corpul rotund, discul mic și concav, cioc cordiform, toarta inelară, prevăzut cu două caneluri adânci ce delimitează discul, pastă cărămizie de bună calitate, vopsit cu vopsea brună, pe fundul căruia apare numele menționat. Acesta are la origine un tip dezvoltat în Corint care prezintă numeroase imitații, fiind datat, în general, în timpul Antoninilor¹² și face parte dintr-o

¹⁰ Isings 1957, 48-49, forma 34 – datată din a doua jumătate a sec. I p.Chr. până în secolul al IV-lea p.Chr.; Bucovală 1968, 49, tip XVI, nr. 50-51, datat în sec. I-III p.Chr.; Alekseeva, Sorokina 2007, 48, pl. 34/1, 3, datat în sec. I-II p.Chr.; Chiriac, Boțan 2013, 278-318; Chiriac, Boțan 2014, 530; Boțan 2015, 128-129 cu bibliografia aferentă.

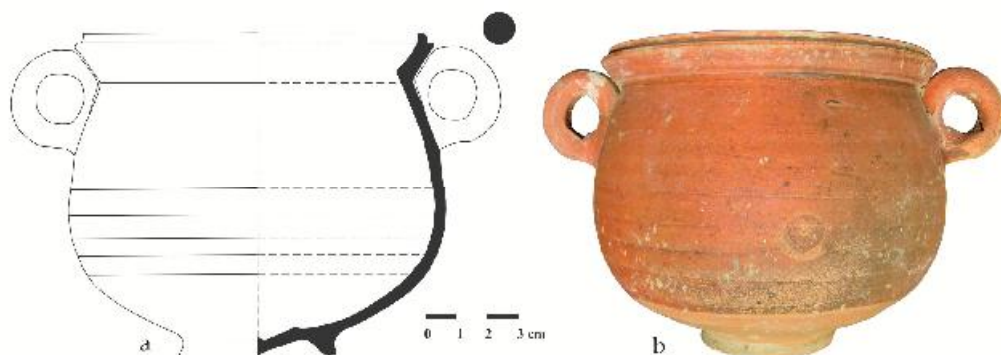
¹¹ Cupă imitație de kantharos cu analogii la Simion 1984, 86, pl. XVII/1; Rădulescu 1975, 333, pl. II; Sultov 1985, 78, tipul 9 (table XXXVII, 5) – datat în primele trei decenii ale sec. al II-lea p.Chr.; Mușețeanu, Elefterescu 1988-1989, 104; Mușețeanu, Elefterescu 1992, 236.

¹² Ivanyi 1935, 13-14, tipul X; Delplace 1974, 62-63, tableau II, III; Kuzmanov, Bacvarov 1986, 45 – tip III, pl. III/ 18; Iconomu 1967, 17-18 tipul XX – datat în sec. II-III p.Chr.

categorie larg atestată în orașele dobrogene, după unele opinii fiind cea mai răspândită formă de opaiț la Tomis și Callatis în sec. II-III p.Chr.¹³ Pe spatele opaițului a fost trasat în pasta crudă un *graffiti* ce îl menționează pe Hermes cyzicianul. Numele aparține probabil olarului care a modelat acest opaiț sau proprietarului atelierului:

Ἑρμης Κυζικηνός

Putem afirma cu siguranță doar că această inscripție a fost scrisă în cursul procesului de fabricare, înainte de ardere (Pl. 4). Pe opaițele de epocă romană sunt întâlnite relativ frecvent și, mai ales, pe cele de bună calitate, mărci (ștampile) de olar sau diverși alți *graffiti*, dintre care menționăm pe Marcus tomitanul pe o ștampilă în relief¹⁴ și același nume, Marcus, scris în cursivă în limba greacă pe alt opaiț tot de la Tomis¹⁵. Forma acestui opaiț, fiind foarte comună în contextul epocii, nu ne ajută deloc la localizarea atelierului, care, putea fi la Callatis, la Cyzicus ori în orice altă așezare unde Hermes, olarul originar din Cyzicus și-ar fi putut desfășura activitatea.



Pl. 3. Vas ceramic, nr. inv. 3433 / *Ceramic vessel, catalogue no. 3433.*

Analizând descoperirile realizate cu ocazia cercetării unor morminte din necropola tumulară a orașului callatian, C. Preda delimitează aria acestor descoperiri adăugând Thracia și Anatolia, datate în a doua jumătate a sec. al II-lea și le leagă de elemente străine ce par a fi de origine din Asia Mică, răspândite în Dobrogea odată cu primele organizări ale vieții romane în centrele urbane dobrogene¹⁶. V. Barbu consideră că acest tip de mormânt are o origine orientală, probabil siriană¹⁷. Ulterior,

¹³ Bucovală, Pașca 1991, 231; Bârlădeanu-Zavatin 1977, 127-152.

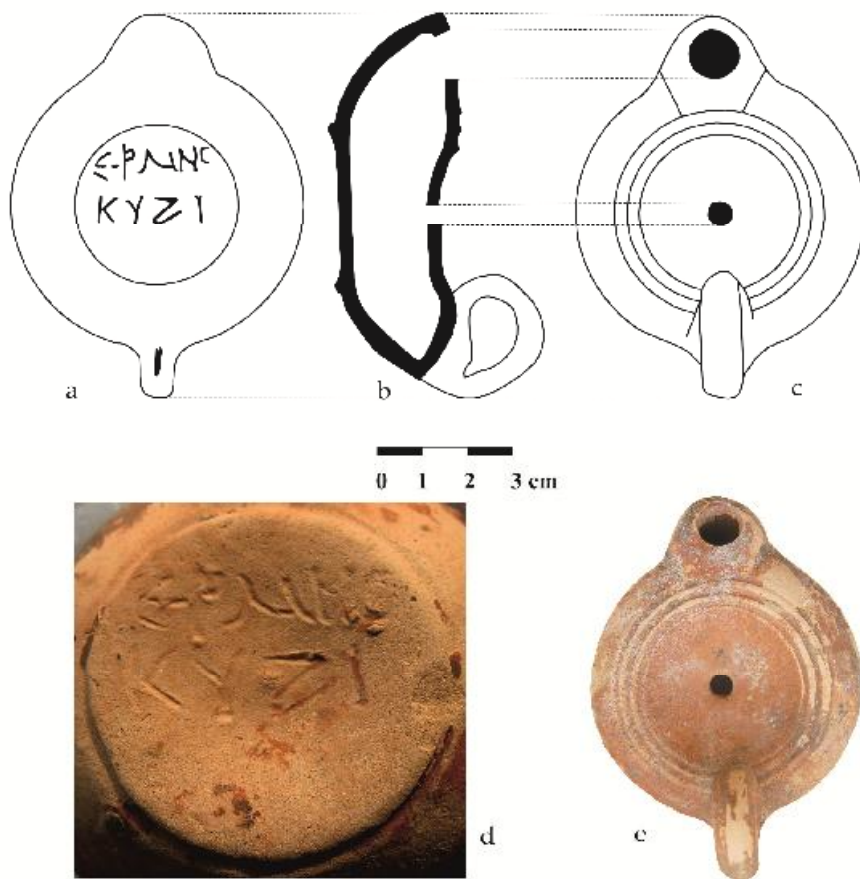
¹⁴ Iconomu 1967, 70, nr. 235 (primul sfert al sec. II p.Chr.).

¹⁵ Iconomu 1967, 122-123, nr. 639 (sec. II-III p.Chr.).

¹⁶ Preda 1965, 250-251.

¹⁷ Barbu 1971, 54; punct de vedere la care se realizează și alți specialiști: Lungu, Chera 1982, 184; Petculescu 1998, 153.

E. Bârlădeanu-Zavatin relua această opinie și, pe baza descoperirilor atribuite sarmaților, adauga ipoteza originii nord-pontice a acestui tip de mormânt legată de prezența sarmaților în această zonă; opinie preluată ulterior și de alți specialiști¹⁸. Având în vedere în primul rând descoperirile arheologice din Mangalia, ne pronunțăm pentru prima ipoteză, legând acest tip de mormânt de prezența unor orientali originari din estul Mediteranei, sosiți în contextul organizării provinciei romane sau ulterior, probabil în calitate de funcționari sau de negustori.



Pl. 4. Opaiț cu marcă, nr. inv. 3821 / *Lamp with mark, catalogue no. 3821.*

¹⁸ Bârlădeanu-Zavatin 1977, 148-150; Oța 2010-2011, 137-138, Oța 2013 cu bibliografia referitoare la aceste puncte de vedere.

Având în vedere punctele menționate mai sus, considerăm că mormântul poate fi datat în sec. al II-lea p.Chr.

DESPRE ALTE ATESTĂRI SIMILARE

Unul dintre orașele importante ale Propontidei, Cyzicus s-a bucurat de o mare faimă atât în epoca elenistică, cât și în cea romană, fiind un important centru comercial¹⁹. Orașul dispunea de un bogat și înfloritor teritoriu rural și a beneficiat de pe urma comerțului de tranzit dintre Marea Egee și Marea Neagră. Această orientare a determinat lipsa de implicare a Cyzicului în Marea Neagră, zonă care oferea pieței bunuri similare cu cele obținute din producția proprie²⁰. În privința dezvoltării culturale a orașului, aceasta era de asemenea de un înalt nivel, atestată de sursele antice²¹.

Orașele de pe coasta vest-pontică au întreținut legături cu Propontida și cu orașul Cyzicus, datorită faptului că acest oraș era un punct important de trecere spre Marea Mediterană, ceea ce a facilitat formarea unor legături comerciale și culturale dar și a unor relații de natură personală încă din epoca elenistică²². Astfel, la Histria este onorat Diokles, fiul lui Artemidoros, medic din Cyzicus, ce a susținut conferințe și a furnizat multe explicații cu caracter medical, fiind considerat demn de a fi numit medic public al orașului²³. O altă inscripție, de data aceasta pe o stelă funerară, menționează un tânăr histrian, Meidias, fiul lui Aristaios, mort înainte de vreme, în cursul studiilor ce le urma la Cyzicus²⁴. În această epocă, Cyzicus era un centru cultural important pentru zonele învecinate și din aria pontică, aici venind să își completeze studiile fiii familiilor bogate, fiind totodată și un loc de formare a „specialiștilor” ca, de exemplu, Diokles, medicul onorat la Histria²⁵.

În epoca elenistică locuitorii cetății callatiene sunt atestați aproape în toate orașele importante ale lumii grecești: Atena, Oropos, Delphi, Delos, Rhodos, Smirna, Sinope, Alexandria²⁶, inclusiv la Cyzicus unde, un callatian, Glykea și fiica sa Hedeia, sunt menționați în sec. III-II a.Chr.²⁷

¹⁹ Hasluck 1910, *passim*; Marquardt 1836, *passim* și o recentă contribuție colectivă privitoare la istoria acestui oraș: Sève, Schlosser 2014, *passim*.

²⁰ Avram 2014a, 233.

²¹ Dana 2014, 195-224.

²² Dana 2007, 199-201.

²³ ISM I, 26; Dana, 2008, 109-130.

²⁴ ISM I, 267; Avram 2013, 2155.

²⁵ Dana 2007, 191-192.

²⁶ Avram 2014b, 111.

²⁷ Şahin 1978, 130, nr. III. 11; Avram 2013, 2213, 2214.

La începutul epocii romane se stabilesc relații foarte strânse între orașele de pe litoralul vest-pontic și Asia Mică, iar persoanele de origine microasiatică formează cel mai numeros grup de străini în orașele vest-pontice în epoca principatului²⁸. Un Hermogenes cyziceanul este atestat la Tomis, pe o stelă funerară, în calitate de fost arhonte și agoranom, la jumătatea sec. al III-lea p. Chr.²⁹.

În epoca Severilor, un decret postum în onoarea lui Theokles, fiul lui Satyros, din Olbia, demonstrează existența unei rețele de negustori originari din principalele orașe pontice: Tyras, Chersones, Pantikapaion, Odessos, Callatis, Tomis, Istros, Prousius ad Hypios, Heraclea pontică, Tios, Amastris, Sinope și din Propontida: Bizanț, Nicomedia, Niceea, Cyzicus, Apameea, la care se adaugă Miletul, metropola Olbiei și a majorității orașelor pontice³⁰.

HERMES ÎN ONOMASTICA VEST-PONTICĂ

Numele de Hermes este prezent și în onomastica dobrogeană: menționăm pe C. Iulius Hermes înscris pe o stelă funerară datată în sec. al II-lea p. Chr. la Capidava³¹, Aurelius Hermes „paganus” probabil un fost gladiator, pe o stelă funerară din sec. al III-lea p. Chr. tot la Capidava³² și la Salsovia, pe o diplomă militară din anul 97 p. Chr.³³. La Callatis este menționat Titus Turpilius Hermes, cetățean roman, libert la origine, care în timpul lui Traian dedică o inscripție acestuia³⁴. La Cernavodă, C. Iulius Hermes și soția sa, o familie de greci romanizați, ridică un monument funerar celor doi copii ai lor, Iulius și Iulia³⁵. La Histria acest nume apare menționat în albumul unei asociații necunoscută³⁶, ca și la Tomis pe două cataloage de *colegia*³⁷. Tot la Tomis, Hermes, „*alumnus*” și moștenitor, dedică patronului său o stelă de marmură³⁸, un alt Hermes (probabil tot libert) dedică fratelui său Metrodoros, libert al lui Iulius Fronto, un monument funerar³⁹, iar Ampliata a lui Gennais din Sidon ridică un altar pentru soțul ei, Hermes al lui Socrates, fiul ei și pentru ea⁴⁰. Un

²⁸ Ruscu 2013, 25.

²⁹ ISM II, 366; Săveanu 1935, 155-158 ; Stoian 1962 , 164.

³⁰ IOSPE I² 40, nr. 6; Avram 2014a, 242-243; Bounegru 2003, 70-71.

³¹ ISM V, 25.

³² ISM V, 42.

³³ ISM V, 291.

³⁴ ISM III, 83.

³⁵ ISM IV, 225.

³⁶ ISM I, 201.

³⁷ ISM II, 20; ISM II, 24.

³⁸ ISM II, 383; Stoian 1962, 188-196.

³⁹ ISM II, 261.

⁴⁰ ISM II, 290.

libert imperial, Hermes, dedică pentru sănătatea împăratului Traian la Tomis⁴¹. La Cyzicus acest nume teoforic este atestat de 15 ori ⁴² și de asemenea pe țărmul Mării Negre⁴³. Acest nume de origine greacă, cu caracter teoforic, desemnează un sclav sau un libert ca în exemplele precedente, un oriental, Hermes al lui Socrates, probabil cu o bună stare materială, căruia soția îi dedică după moarte un altar, dar și doi cetățeni romani. Pe de altă parte, numele de Hermes este menționat pe un opaiț descoperit la Atena⁴⁴.

LEGĂTURI COMERCIALE

Un aspect important al activității comerciale a orașului Cyzicus, constă în comercializarea marmurei de Proconesos, cariere care începând cu anul 362 a.Chr., au fost controlate de oraș⁴⁵. Centrul de la Proconesos era binecunoscut pentru calitatea marmurii sale încă din sec. al V-lea a.Chr., aceasta fiind utilizată la construcția unui templu efesian, și apoi la realizarea monumentului funerar al regelui Mausol din Halicarnas, mort în 353 a.Chr.⁴⁶. Aceste cariere exportau și în Thracia, Bithynia, Moesia Inferior, Siria, Egipt, iar în Occident principala destinație era spre nordul Italiei și sudul Galiei⁴⁷. Ulterior marmura de Proconesos a fost utilizată la construirea multor edificii la Constantinopol, inclusiv la realizarea Sf. Sofia, și pentru sarcofagele imperiale bizantine⁴⁸.

După anumite opinii, sarcofagele de marmură descoperite în Dobrogea provin din carierele de la Proconesos⁴⁹. În epoca elenistică, orașele Pontului stâng sunt integrate cercului cultural reprezentat de Cyzicus, Bizanț și Chalcedon, pe baza tipurilor iconografice – stele funerare și reliefuri votive⁵⁰.

În epoca romană, este atestat la Barboși, pe un sarcofag de marmură de Proconesos, numele asiarhului Alphenus Modestus, strateg în timpul lui Septimius

⁴¹ Stefan 1991, 574-583; Petolescu 1993, 395 (nr. 608).

⁴² LGPN V A 164.

⁴³ LGPN IV 125.

⁴⁴ Karivieri 1996, 92.

⁴⁵ Avram 2014a, 233.

⁴⁶ Alexandrescu-Vianu 1970, 272.

⁴⁷ Alexandrescu-Vianu 1970, 271; Gramatopol 2000, 204.

⁴⁸ Hasluck 1910, 30-31.

⁴⁹ Alexandrescu-Vianu 1970, 271; Gramatopol 2000, 204. Un studiu recent, realizat pe baza unor rezultate preliminare ce mai au nevoie de confirmare, infirmă însă această opinie, demonstrând că din cele 26 de eșantioane analizate, niciunul nu provine cu certitudine de la Proconesos: Alexandrescu, Zöldföldi, Taubal 2014, 19- 43.

⁵⁰ Avram 2014a, 236-238.

Severus la Cyzicus, scris cu litere cursive cu vopsea și datat în „ultimele două-trei decenii ale sec. al II-lea”⁵¹.

La Callatis s-a descoperit un capac de sarcofag din marmură de Proconesos, datat în a doua jumătate a sec. al II-lea p.Chr.⁵² și un capitel posibil din marmură de Proconesos⁵³. În lipsa unor analize efectuate pe fragmentele arhitectonice din marmură, aflate în colecția Muzeului Callatis Mangalia, putem presupune, pe baza unei examinări vizuale rapide, că multe dintre acestea provin din situl menționat, acesta fiind cel mai apropiat de aria callatiană. În același timp, produsele din marmură, finite sau în curs de finisare, erau ușor de transportat pe calea mării.

Dacă în spațiul pontic, referirile antice la rolul deosebit pe care l-au avut monedele ciziciene, în calitate de monedă-etalon în sec. V–IV a. Chr. și numeroasele descoperiri numismatice realizate în Balcani, pe coasta tracică a Mării Negre, în Crimeea sau în nordul pontic sunt binecunoscute, în schimb în Dobrogea sunt amintite cu semne de îndoială în tezaurul de la Ion Corvin (Cuzgun)⁵⁴, iar cu siguranță este atestată o monedă divizionară la Histria⁵⁵.

În schimb, epoca romană este bine reprezentată: în mormintele tomitane au fost identificate și emisiuni de la Cyzicus, din timpul împăraților Aurelian (274 p.Chr.), Florianus (276 p.Chr.), Probus (280, 281 p.Chr.), 2 monede Constantius II (355-361 p.Chr.)⁵⁶; alte două monede de la Justinus I (518-527 p.Chr.) și una de la Justinianus (post 538 p.Chr.) au fost descoperite într-un tezaur la Constanța⁵⁷. La Histria sunt menționate monede de la Diocletian (295-296 p.Chr.), Maximian Herculus (295-299 p. Chr.), Maximian II Galerius (295-299), Maximian II Galerius (308-310 p.Chr.), Galeria (308-311 p.Chr.), și Licinius (321-324 p.Chr.)⁵⁸. La Mangalia, în necropola romano-bizantină au fost descoperite 6 monede emise la Cyzicus din timpul împăraților Constans (335-337 p.Chr.) și Constantius II (351-354 p.Chr.), aflate ca număr imediat după cele de la Constantinopol⁵⁹. La Isaccea–*Noviodunum* s-au descoperit monede ciziciene de la Constantinus I (328-329, 335-337 p.Chr.), Constantius II (337-339 p.Chr.)⁶⁰.

⁵¹ ISM V, 300; Alexandrescu-Vianu 1970, 272, 296-297.

⁵² Alexandrescu-Vianu 1970, 290-291, nr. 17.

⁵³ Barnea 1958, 344, fig. 11/1.

⁵⁴ Condurachi 1960, 61-67.

⁵⁵ Condurachi 1960, 61-67; Preda 1974, 139-146; Dimitriu 1957, 103-112.

⁵⁶ Poenaru-Bordea, Ocheșanu 1991, 350-353, 357; Custurea, Vertan, Talmațchi 1998, 317, nr. 1849, 1853, 1864.

⁵⁷ Mitrea 1983, 239-262.

⁵⁸ Butnaru 1987, 135-136.

⁵⁹ Preda 1980, 65.

⁶⁰ Butnaru 1988, 175-176.

Alte monede ciziciene au fost descoperite la: Capidava – monedă de la Aurelian și Diocletianus⁶¹, Gârliciu – monedă Arcadius-Honorius (395-408 p.Chr.)⁶², Izvoarele – monedă Maximianus și Valens (367-375 p.Chr.)⁶³, Tuzla – monedă Constantius II (324-330 p.Chr.)⁶⁴, Târgușor – monedă Diocletianus⁶⁵; Techirghiol – monedă Licinius (311-313)⁶⁶; Slava Rusă – monedă Honorius (395-408 p.Chr.)⁶⁷; Tropaeum Traiani – 4 monede de la Constantinus I, altele de la Constans (335-337 p.Chr.), Constantius II (351-354 p.Chr.), Valens (364-365)⁶⁸; Troesmis – monede de la Constantinus I, Helena (324-330 p.Chr.), Urbs Roma (330-335 p.Chr.), Constantius II (330-335 p.Chr.), Camena (jud. Tulcea) – monedă Constantinus II (335-337 p.Chr.)⁶⁹; Cerbu (com. Topolog, jud. Tulcea) – moneda de la Iulian (361-363 p.Chr.)⁷⁰; Cernavodă – monede de la Constantinus II (330-335 p.Chr.) și Constantius II (351-354 p.Chr.); Cetatea (com. Dobromir, jud. Constanța) – monede de la Constantinus I (330-335), Constantius II (337-339 p.Chr.) și Constantius Gallus (351-354 p.Chr.)⁷¹; Enisala – monedă Urbs Roma (330-335 p.Chr.)⁷², Lespezi (com. Dobromir, jud. Constanța) – monede Constantinus I (331-334), Urbs Roma (330-335 p.Chr.) și Constans (337-339 p.Chr.)⁷³; Luncavița – monedă Valens (367-375 p.Chr.)⁷⁴; Mănăstirea Cocos (jud. Tulcea) – monedă Constantius Gallus (355-361 p.Chr.)⁷⁵; Niculițel (jud. Tulcea) – monedă Constantius II (351-354 p.Chr.) și Valens (367-375 p.Chr.)⁷⁶; Pecineaga – monede Constantinus I (330-335 p.Chr.), Constantius II (337-341 p.Chr.)⁷⁷; Telița (com. Frecăței, jud. Tulcea) – monede de la Constans (347-348), Constantius II (351-361 p.Chr.) și Constantius Gallus (351-354 p.Chr.)⁷⁸; Vișina (com. Jurilovca, jud. Tulcea) – monedă Constantius II

⁶¹ Custurea, Vertan, Talmațchi 1998, 316, nr. 1836, 1839.

⁶² Custurea, Vertan, Talmațchi 1998, 319, nr. 1881.

⁶³ Custurea, Vertan, Talmațchi 1998, 320, nr. 1893, nr. 1912.

⁶⁴ Custurea, Vertan, Talmațchi, 1998, 324, nr. 1981.

⁶⁵ Custurea, Vertan, Talmațchi 1998, 323, nr. 1962.

⁶⁶ Custurea, Vertan, Talmațchi 1997, 382, nr. 1792.

⁶⁷ Custurea, Vertan, Talmațchi 1997, 381, nr. 1791.

⁶⁸ Butnaru 1988, 178.

⁶⁹ Butnaru 1988, 165.

⁷⁰ Butnaru 1988, 165.

⁷¹ Butnaru 1988, 166.

⁷² Butnaru 1988, 167.

⁷³ Butnaru 1988, 167.

⁷⁴ Oberländer-Târnoveanu, Opaiț 1984, 271; Butnaru 1988, 168.

⁷⁵ Oberländer-Târnoveanu, Opaiț 1984, 272.

⁷⁶ Butnaru 1988, 168-169.

⁷⁷ Butnaru 1988, 169.

⁷⁸ Butnaru 1988, 170-171.

(324-330 p.Chr.)⁷⁹; Zorile (com. Adamclisi, jud. Constanța) – monedă Constantinus I (325-326 p.Chr.)⁸⁰. Această scurtă trecere în revistă a doar câteva descoperiri monetare demonstrează cu tărie pătrunderea masivă a monedelor cyziciene în Dobrogea, Cyzicul fiind printre cele mai bine reprezentate ateliere monetare din numismatica romană în Dobrogea.

CONCLUZII

Datorită poziției geografice a orașului Cyzicus de intermediar între spațiul pontic și cel egeean, legăturile acestuia cu coloniile vest-pontice au fost relativ intense atât în domeniul cultural cât și, mai ales, în cel al schimburilor comerciale, în comparație cu celelalte regiuni ale Mării Negre. Astfel, sunt atestate în Dobrogea artefacte ce au făcut obiectul relațiilor comerciale, cum ar fi opaițul menționat, obiecte din marmură de Proconesos, monedele etc.; dar și legături culturale ilustrate de textele epigrafice descoperite atât în Dobrogea, cât și la Cyzicus. Acestora se adaugă inscripțiile legate de circulația persoanelor, dovedind încă o dată mobilitatea locuitorilor pontici. De asemenea, este adăugată o nouă atestare a numelui Hermes în lista locuitorilor cizicieni, desemnând o persoană ce a activat în domeniul ceramicii, mai precis într-un atelier de producere a opaițelor și care și-a lăsat numele pe unul dintre produsele sale.

⁷⁹ Butnaru 1988, 171.

⁸⁰ Butnaru 1988, 171.

BIBLIOGRAFIE

- Alekseeva, E.M., Sorokina, N.P. 2007, *Kollektsiya stekla antichnoy Gorgippii (I–III vv)*, Moscova.
- Alexandrescu, C., Zöldföldi, J., Taubald, H. 2014, *Marble Analyses of Sculptures from the Territory of Dobrudja in the Collections of the Museum of National History and Archaeology Constanța*, Pontica 47, 19-43.
- Alexandrescu-Vianu, M. 1970, *Les sarcophages romains de Dobroudja*, RÉSEE 8, 2, 269-328.
- Avram, Al. 2013, *Prosopographia Ponti Euxini Externa*, Colloquia Antiqua 8, Leuven, Paris, Walpole.
- Avram, Al. 2014a, *Cyzique et la mer Noire*, în Sève, M., Schlosser, P. (eds.), *Cyzique, cité majeure et méconnue de la Propontide antique. Proceedings of the international colloquium of Metz, 3-4 March 2010*, Metz, 225-251.
- Avram, Al. 2014b, *La mer Noire et la Méditerranée : quelques aspects concernant la mobilité des personnes*, în Cojocaru, V., Coșkun, A., Dana, M. (eds.), *Interconnectivity in the Mediterranean and Pontic World during the Hellenistic and Roman Periods*, Cluj-Napoca, 99-132.
- Barbu, V. 1971, *Din necropolele Tomisului. I. Tipuri de morminte din epoca romană*, SCIV 22, 1, 47-68.
- Bârlădeanu-Zavatin, E. 1977, *În legătură cu o necropolă din epoca romană la Callatis*, Pontica 10, 127-152.
- Barnea, I. 1958, *Roman-Byzantine Basilicae discovered in Dobrogea between 1948-1958*, Dacia, N.S., 2, 331-349.
- Băjenaru, C., Dobrinescu, C. 2008, *Săpături de salvare în necropola romană a Tomisului*, Pontica 41, 189-208.
- Boțan, S., 2015; *Vase de sticlă în spațiul dintre Carpați și Prut*, Pontica et Mediterranea 4, Cluj-Napoca.
- Bounegru, O. 2003, *Economie și societate în spațiul ponto-egean (sec. II a. C. – III p. C.)*, Iași.
- Bucovală, M. 1968, *Vase antice de sticlă la Tomis*, Constanța.
- Bucovală, M., Pașca, C. 1988-1989, *Descoperiri recente în necropolele de epocă romană și romano-bizantină la Tomis*, Pontica 21-22, 123-161.
- Bucovală, M., Pașca, C. 1991, *Descoperiri recente în necropola romană de sud-vest a Tomisului*, Pontica 24, 185-236.
- Bucovală, M., Pașca, C. 1992, *Cercetări în necropola romană de vest a Tomisului*, Pontica 25, 241-272.
- Butnaru, V. 1987, *Monedele romane postaugustene în teritoriile carpato-dunăreano-pontice (anii 275-491)*, I. Perioada 275-324, ArhMold 11, 113-140.

- Butnaru, V. 1988, *Monedele romane post aureliene în teritoriile carpato-dunăreano-pontice (anii 275-491), II. Perioada 324-383*, ArhMold 12, 131-196.
- Chiriac, C., Boțan, S. 2013, *Sticlăria elenistică și romană din Pontul Euxin. Între producție și import*, în Panait Bîrzescu, Fl., Bîrzescu, I., Matei-Popescu, Fl., Robu, A. (eds.), *Poleis în Marea Neagră: Relații interpontice și producții locale*, București, 278-318.
- Chiriac, C., Boțan, S. 2014, *Roman Glass Vessels in the Western Pontic Area (1st-3rd Centuries CE). General Remarks*, în Cojocaru, V., Coșkun, A., Dana, M. (eds.), *Interconnectivity in the Mediterranean and Pontic World during the Hellenistic and Roman Periods*, Cluj-Napoca, 525-553.
- Condurachi, Em. 1960, *Les statères de Cyzicus et les routes commerciales du Hellespont au Danube*, Eirene 1, 61-67.
- Custurea, G., Vertan, A., Talmațchi, G. 1997, *Descoperiri monetare în Dobrogea (XI)*, Pontica 30, 371-387.
- Custurea, G., Vertan, A., Talmațchi, G. 1998, *Descoperiri monetare în Dobrogea (XII)*, Pontica 31, 309-328.
- Dana, M. 2007, *Éducation et culture à Istros. Nouvelles considérations*, Dacia, N.S. 51, 185-209.
- Dana, M. 2008, *Les médecins du Pont-Euxin à l'étranger: une "itinérance du savoir"*, Classica et Christiana 3, 109-130.
- Dana, M. 2014, *Cyzique, une cité au carrefour des réseaux culturels du monde grec*, in M. Sève & P. Schlosser (eds.), *Cyzique, cité majeure et méconnue de la Propontide antique. Proceedings of the international colloquium of Metz, 3-4 March 2010*, Metz, 195-224.
- Delplace, Ch. 1974, *Présentation de l'ensemble des lampes découvertes de 1962 à 1971*, Ordon. IV, Rapports et Études présentés par J. Martens, Bruxelles-Rome, 7-101.
- Dimitriu, S. 1957, *O monedă divizionară din Cyzic la Histria*, SCIV 8, 1-4, 103-112.
- Gramatopol, M. 2000, *Arta romană în România*, București.
- Hasluck, F.W. 1910, *Cyzicus*, Cambridge.
- Iconomu, C. 1967, *Opaițe greco-romane*, Constanța.
- Isings, C. 1957, *Roman Glass from dated finds*, Groningen, Djakarta.
- Iványi, D. 1935, *Die pannonischen Lampen. Eine typologisch-chronologische Übersicht*, Diss.Pann. 2, 2, Budapesta.
- Karivieri, A. 1996, *The Athenian Lamp Industry in Late Antiquity*, Papers and Monographs of the Finnish Institute at Athens, Helsinki.
- Kuzmanov, G., Bacvarov, I. 1986, *Kolekcijata ot anticni lampi v Silistrenskija musej*, Izvestija Varna 22, 43- 62.

- Lungu, V., Chera-Mărgineanu, C. 1982, *Contribuții la cunoașterea unei necropole creștine a Tomisului (I)*, Pontica 15, 175-200.
- Marquardt, J. 1836, *Cyzicus und sein Gebiet*, Berlin.
- Mitrea, B. 1983, *Un tezaur de monede bizantine descoperit la Constanța*, Pontica 16, 239-262.
- Mușețeanu, C., Elefterescu, D. 1988-1989, *Contribuții privind ceramica romană de la Durostorum (II)*, CCDJ 5-7, 89-119.
- Mușețeanu, C., Elefterescu, D. 1992, *Contribuții privind ceramica romană de la Durostorum, III*, Pontica 25, 221-239.
- Oberländer-Târnoveanu, E., Opaț, Cr. 1984, *Cronica descoperirilor monetare din nordul Dobrogei (II)*, Peuce 9, 267-279; 647-648.
- Oța, L. 2010-2011, *Tombes d'inhumation en chambre, avec puits et corridor de la Mésie Inférieure*, Thraco-Dacica, S.N. 2-3, 131-144.
- Oța, L. 2013, *Lumea funerară în Moesia Inferior (secolele I-III p.Chr.)*, Brăila.
- Pâslaru, I., Colesniuc, S. 2004-2005, *Noi morminte elenistice și romane cercetate la Mangalia*, Pontica 37-38, 407-412.
- Petculescu, L. 1998, *The equipment graves from Tomis*, Thraco-Dacica 19, 1-2, 153-156.
- Petolescu, C.C. 1993, *Cronica epigrafică*, SCIVA 44, 4, 387-396.
- Poenaru-Bordea, Gh., Ocheșanu, R. 1991, *Câteva depozite monetare din Scythia Minor depuse ca ofrande funerare (secolele III-V d.Chr.)*, Pontica 24, 347-371.
- Preda, C. 1965, *Découvertes récentes dans la nécropole tumulaire du début de l'époque romaine à Callatis*, Dacia, N. S. 9, 233-251.
- Preda, C. 1974, *În legătură cu circulația staterilor din Cyzic la Dunărea de Jos*, Pontica 7, 139-146.
- Preda, C. 1980, *Callatis. Necropola romano-bizantină*, București.
- Rădulescu, A. 1975, *Contribuții la cunoașterea ceramicii de uz comun din Dobrogea*, Pontica 8, 331-360.
- Ruscu, L. 2013, *Relațiile apoikiilor vest-pontice cu vecinii lor greci și barbari în epocile elenistică și romană*, în Panait Bîrzescu, Fl., Bîrzescu, I., Matei-Popescu, Fl., Robu, A. (eds.), *Poleis în Marea Neagră: relații interpontice și producții locale*, București, 11-43.
- Săveanu, T.S. 1935, *Epigrama sepulcrală din Muzeul din Constanța, a lui Hermogenes, și alte fragmente de inscripții*, Analele Dobrogei 16, 155-166.
- Sève, M., Schlosser, P. (eds.) 2014, *Cyzique, cité majeure et méconnue de la Propontide antique. Proceedings of the international colloquium of Metz, 3-4 March 2010*, Metz.
- Simion, G. 1984, *Descoperiri noi în necropola de la Noviodunum*, Peuce 9, 75-96.
- Stoian, I. 1962, *Tomitana. Contribuții epigrafice la istoria cetății Tomis*, București.

- Sultov, B. 1985, *Ceramic production on the territory of Nicopolis ad Istrum (2nd–4th century)*, Terra Antiqua Balcanica 1, Sofia.
- Şahin, S. 1978, *Bithynische Studien*, IK 7, Bonn.
- Ştefan, Al. 1991, *Dédicace de Tomi en l'honneur de Trajan (ISM II, 38 et 42)*, Revues des Études Grecques 104 (497-499), 574-583.
- Ungureanu, M., Radu, L. 2006, *Mangalia, jud. Constanța, Punct: Cartier Dobrogea II, lot 6-8*, CCAR. Campania 2005, București, nr. 110.